

Szathmáry Béla

Az igazságszolgáltatás szervezete a zsidó jog szerint

Az alábbi tanulmány része a szerző közeljövőben megjelenő, a zsidó jog forrásait és a büntető ítélkezését bemutató könyvének. A mű megfogalmazott célja, hogy elősegítse a zsidóság és a keresztyénség párbeszédét, egymás megértését, tiszteletét.¹

A keresztyénség és a zsidóság két évezredes szembenállásának egyik fő oka a Názáreti Jézus elítélésének és keresztre feszítése. A zsidó büntetőjog és büntető eljárásjog a történelmi perig folyamatos fejlődésen ment át. A Talmud² előtti időre pontos, és főleg biztos feljegyzések nincsenek a birtokunkban. A Talmud és az evangéliumok keletkezésének ideje azonban közel azonos időre esik. A Szentírás és a Talmud alapján a szerző megkísérli felvázolni a zsidó büntető anyagi és eljárási jog legfontosabb szabályait, melyek talán közelebb visznek a híres-hírhedt történelmi per tisztázásához és megértéséhez.

A bírói feladatok ellátása, a bírói tisztség kialakulása

A Mózes előtti időkben a legfőbb bírói feladatokat a törzs vezetője, majd a nép vezére látta el. Ez a funkció a vezér lényeges funkciója, Mózes is gyakorolta a pusztában (2Móz, 18;16). Józsuét betöltötte a bölcsesség szelleme, és mindenki engedelmeskedett neki (5Móz 34;9, vö. 4Móz 27;18-23). Józsué mint bíró ítéli el Ákánt (Józs 7;19-25). Persze ebben az esetben szokatlan körülmények is közrejátszódtak, de megszokott volt, hogy aki a törvényt a nép elé adta (Józs 24;25), a

népnek a pereit is lefolytatta.

Józsué halála és a monarchia megalakulása közötti korszak a bírák kora. A bírák megjelölést kiterjesztették azokra a hősi alakokra is, akik a nép egy részét megszabadították az elnyomástól. Szorosabban véve ez a megjelölés tulajdonképpen csak az ún. "kis" bírakat illeti meg, akiknek a nevét a Bír 10;1-5, 12;8-15 jegyzi fel. Ide kell sorolni Jeftét is (vö. 12;7), aki összeköti a "kis bírák" funkcióját az ún. "nagy bírák" feladataival, akik a nép megmentői. Valószínűleg a törzsi szövetség korából való, maradandó institúcióról van szó. Ha nem is volt ebben az időszakban politikai vezér, ott voltak a bírák, akikhez mindenki fordulhatott vitás ügyeivel. Sámuel is bíró volt, Rámában, Bételben, Gilgálban és Micpában ítélkezett (1Sám 7;16k), aki népét igazságosan és feddhetetlenül ítélte (1Sám 12;3kk). Fiai azonban, akik Bérsebában voltak bírák, már letértek apjuk útjáról (1Sám 8;1kk).

Kr.e. XI. században a zsidók a környezetükben élő népekhez hasonlóan államot alapítottak, amikor azt kérték Sámueltól, hogy adjon nekik királyt, aki ítélkezik fölöttük (1Sám 8;5). A zsidóság azért kívánt bírókirályt, hogy olyan legyen, mint a többi nép. Első királyuk Saul, de az államszervezet, központi hatalom kialakítása, a hivatalnokrendszer felállítása Dávid királyságának idejére tehető (Kr.e.1010-970.). Sámuel második könyve szerint az igazságszolgáltatás központi személye maga a király volt. Dávid magas rangú hivatalnokainak a felsorolása

ezekkel a szavakkal kezdődik: Dávid egész Izrael fölött uralkodott, jogot és igazságot szolgáltatott az egész népnek (2Sám 8;15). E hely szerint tehát az igazságszolgáltatás az uralkodó kezében volt. Hasonlóképpen Salamon magas rangú hivatalnokainak a listáján (1Kir 4;1-6), közvetlenül egy ítélehozatalról szóló beszámoló előtt, a következő megállapítást teszi a Királyok könyve: a királynak isteni bölcsessége volt, hogy igazságot tudjon szolgáltatni (1Kir 3;28). Ez azt jelenti, hogy a király képes volt vitás eseteket megoldani éppen úgy, mint arra is, hogy valakinek igazságot szolgáltatson. Ezt a bölcsességet Salamon azért kérte, hogy ítélkezni tudjon a nép között (1Kir 3;9). Így az "ítélkezés" kifejezés majdnem megfelelője lett az "uralkodás" kifejezésnek (vö. még 2Kir 15;5), és az uralkodót bírónak is nevezhetik (Zsolt 2;10, 148;11). A király a Mikeás 4;14-ben Izrael bírójának a megjelölését viseli. Amikor Absolon felkiált: "vajha valaki engem tenne ítélőbíróvá e földön, és énhozzám jönne minden ember, akinek valami ügye és pere volna, igazat tennék neki!" (2Sám 15;4), ezzel közvetlenül a királyi uralomra utalt. Jeruzsálemben királyi törvényszék volt, amelyre minden zsidó fellebbezhetett. Ennek megfelelően Salamon palotájában volt megtalálható az "ítélkezés terme", amelyben a király igazságot szolgáltatott (1Kir 7;7).

A népi bírászkodás

A különböző szervek és intézmények kialakulása és fejlődése során a vitás esetek nagy többségében nem a törzs, nem a nép politikai vezére, nem a király, hanem bírók ítélkeztek. Már Mózes sem volt képes egyedül ellátni bírói kötelezettségét. Jetró tanácsára

olyan embereket nevezett ki, akik igazságot szolgáltattak, és Mózesnek csak a legnehezebb esetekben kellett igazságot tennie (2Móz 18;23-26, 5Móz 1;9-17).

A Tórában is megjelenő leírások alapján az állapítható meg, hogy kezdetben a vitás ügyeket minden városban a vének intézték el, azaz a nemzetségek vezetői, akiknek környezetükben tekintélyük volt. A város kapujánál ültek, ahol a gyülekezet minden eseménye lejátszódott (1Móz 23;10, 23;18, Jób 29;7, Péld 24;7, 31;23). Ezekre a bíróságokra utalnak a próféták akkor, amikor igazságosságot követelnek meg a "kapunál" (Ám 5;10, 5;12, Zak 8;16). Mózes 5. könyve szól "a városkapunál lévő vénekről" (5Móz 21;19, 22;15), és a "város véneiről" (5Móz 19;12, 21;3-8). Ők a bírák a vitatott ügyekben. Ruth 4;1-12 konkrét képet ad arról, hogy hogyan jártak el ezeken a bíróságokon: Boáz letelepedett a városkapunál, azt a rokont, akinek joga van Naomi földjének a visszavásárlására, ott tartotta, és kiválasztott a vének közül tizet. Ezek az ő oldalán foglalnak helyet. Ismertették az ügyet, és az érintettek tárgyaltak egymással: a férfi lemondott arról a jogáról, hogy megvegye a földet, és Boáz a véneket és az egész népet tanúnak hívta. Ha az ítélet kimondásával büntetés is járt, akkor a büntetést a vének szabták ki (5Móz 22;18k). Ha halálbüntetéről volt szó, akkor a jelenlévő tanúk a büntetést azonnal végrehajtották (5Móz 21;21,22;18-21).

Izraelben hivatásos bírók is voltak, akiket csak a király nevezhetett ki. Ezeknek a hivatásos bírónak az elődei tulajdonképpen azok, akiket Mózes jelölt ki ítélehozatalra (2Móz 18;3-26). A törvénygyűjtemények közül csak Mózes 5. könyve szól ezekről. Ez a törvény előírja, hogy minden városban le-

gyenek bírók, akik igaz ítéletet hoznak (5Móz 16;18kk). Már a mózesi törvények is több fokozatú bíróságról szólnak, amikor hatásköri szabályokat is felállítanak. Az 5Móz 17;8-13-ban a véneknek vagy a helyi bírónak az esetet magasabb fórum elé kell terjeszteniük, mert az eset túllépi hatáskörüket. A felsőbb bíróságokban a papság is szerepet kapott. A helyi bírónak a hatáskörüket meghaladó ügyekben a Jahve által választott helyhez kellett fordulniuk - azaz Jeruzsálemhez -, és az esetet a papoknak és a hivatásos bírónak hozták tudomására (9. vers).³ Ezek ítélelhozatala után további fellebbezésnek nem volt helye. A fenti szöveghelyek arra utalnak, hogy Jeruzsálemben magasabb fórum is volt, amely vallási és világi perekben egyaránt döntött. A szöveg egy, illetve több pap között ingadozik, de minden esetben csak egy bírót említ. Jelenlegi összefüggésében a bírót nem jelentheti a királyt, mint a Mikeás 4;14-ben, hanem egy, a király által kinevezett hivatalnokról van szó.

Azokat az előírásokat, amelyeket az 5Móz 16;18kk és a 17,8-13 tartalmaz, Josafát reformjával kell kapcsolatba hoznunk (2Kir 19;4-11). A király bírókat jelölt ki minden megerősített városba. Ezeknek a bírónak megvesztegethetetleneknek kellett lenniük. Jeruzsálemben a király törvényszéket állított fel, amely papokból, lévítákból és zsidó családok családfőiből állott. Ez a törvényszék első fórum volt Jeruzsálem polgárai számára peres ügyekben, valamint ide lehetett fellebbezni más városok bírói ítéleteivel szemben. A jeruzsálemi törvényszéknek Amrjáhu, az első pap az elnöke, Zebadjahu, Júda házána a főnöke pedig akkor intézkedett, ha a király ügyeiről volt szó. Az alsó papságot ellátó lévíták hivatalnokok, tehát állami al-

kalmazottak voltak. Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a júdabeli monarchia kialakulásának a kezdetén, Josafát uralkodása alatt, megtörtént a jogszolgáltatás reformja. A kommunális ítélkezésen túl királyi hivatal alakult, amely a királyt mint a legfelsőbb bírót tehermentesítette.

A papság bírói feladatai

A Pentateuchosz szerint a papságnak is feladata volt az ítélkezés (5Móz 17;9, 17;12, 19;17). Ugyanez volt a helyzet Mezopotámiában és Egyiptomban is. Izraelben az igazságszolgáltatást nem is lehet másképp elképzelni, mert a polgári törvény rendelkezéseit nem választották el a vallásos törvényektől, és a törvényadás általában vallási megalapozottságú volt. Mózes a népe peres ügyeit Isten elé vitte (2Móz 18;19). Nem véletlen, hogy Sámuel bírói funkcióit három szenthelyen gyakorolta, Bételben, Gilgálban és Micpában (1Sám 7;16). Fiai is kultuszhelyen voltak bírák, Bérsebában (1Sám 8;2). A Szövetség könyve bizonyos esetekben Isten előtti jogi eljárással számol (2Móz 21;6, 22;6kk), az 5Móz 21;1-9-nek az ismeretlen gyilkosra vonatkozó törvénye rituális aktust ír elő. Ezen a helyeken a papoknak az ítélelhozatalban való részvétele nyilvánvaló. A kérdés csupán az, hogy mi volt a feladatuk és jogkörük az ítélelhozatalnál. A papok döntéseket (tórát) hoztak Isten nevében, és az 5Móz 33;10 szerint ez a papok kizárólagos privilégiuma volt. A 3Móz 13. és 14. részei a papok számára biztosítják a döntés jogát afölött, hogy egy ember, egy ruhadarab, vagy egy ház belpoklos lett-e, vagy attól megszabadult-e az ember, illetve tárgy. A Hag 2;11k a papoktól tórát követel annak a megállapí-

tására, hogy ki, vagy mi számít tisztának vagy tisztátalannak. A Zak 7:3-ban az a kérdés vetődik fel, hogy a templom lerombolására való emlékezéssel kapcsolatos bűjt továbbra is megtartandó-e. Mindezek a helyek azt a benyomást keltik, hogy a papnak egyedüli feladata az volt, hogy különbséget tegyen a szent és profán, tiszta és tisztátalan között. Kétségtelen, hogy a papoknak megvolt ez a kötelessége (3Móz 10;10, Ez 44;23). A 3Móz 10;11 azonban a papok jogkörét kiszélesíti, és mindenfajta peres ügyben illetékesnek véli a papokat. Az Ezékiel 44;24 részben pedig azt javasolja, hogy peres ügyben a papok legyenek bírók, és az “én törvényeim ítéljék meg azt”. Az 5Móz 21;5 ezt mondja: a papok ítéletmondása szerint kell minden vitát és minden erőszakos cselekményt megítélni. Sajnos, konkrét példákat nem ismerünk, és így nem tudunk konkrét következtetéseket levonni. Minden valószínűség szerint a papok voltak a törvény autentikus magyarázói, ők intézték el a vallással kapcsolatos jogi eseteket, “Jahve dolgait” (2Kir 19;11). Ők interveniáltak polgári perekben, legalábbis akkor, ha vallásos törvényről volt szó, vagy ha a per vallásos eljárással is összefüggött. Az is lehet, hogy a papok hatásköre az idők folyamán megnövekedett. Amikor az 1Kir 23;4 (vö. 26;29) 6000 lévitáról beszél, akik Dávid uralkodása alatt bírók és hivatalnokok voltak, ez nyilvánvalóan egy későbbi, valószínűleg a fogság utáni helyzetre történő hivatkozás. Az Újszövetség korában a Szanhedrin papokból, laikusokból és írástudókból állott, élén a főpappal. A Szanhedrin volt a legfelsőbb bíróság is.

A 2Kir 19;11 szerint abban a bíróságban, amelyet Josafát Jeruzsálemben hozott létre, a lévitákat sótérimnek alkalmazták. A sótérim

egyszerű írnok volt. Bírósági hivatalnok lehetett, aki a bíró munkáját segítette elő (vö. 5Móz 16;18, 1Kir 23;4, 26;29).⁴

A bírák és a bírósági szervezet a Talmud alapján

A büntető és polgári törvénykezést hatásköri szabályok által meghatározottan három bírói szervezet végezte:

- a, a hetvenegy bíróból álló testület (Nagy Szanhedrin),
- b, a huszonhárom tagból álló bíróság (Kis Szanhedrin.),
- c, a három bíróból álló kollégium.

A Nagy Szanhedrin hetvenegyes tagsága a 4Móz 11;16-17-ből ered, mely szerint: “Azután azt mondta az Úr Mózesnek: Gyűjts össze hetven férfit Izrael vénei közül, akiről tudod, hogy a nép vénei és előljárói. Vidd oda őket a kijelentés sátrához, és álljanak föl ott veled. Akkor leszálok és beszélek ott veled. Elveszek abból a lélekből, amely benned van, és nekik is adok, hogy veled együtt hordozzák a nép terhét, és ne magad hordozd azt.” A Kis Szanhedrin azért 23 tagú, mert 4Móz 35;24 az írja: “...akkor a közösség ítéljen a tettes és a vérboszuló ügyében, ezek szerint a rendelkezések szerint.” A zsidók a gyűlekezeten tíz személyt értenek. Bűnösséget megállapító ítéletet tíz személy mondhat ki, felmentést is tíz ember adhat, ez így összesen húsz fő. Mivel azonban a páros számú testület esetén a szavazategyenlőség előfordulhat, ezért még egy fő szükségeltetik ennek elkerülése érdekében. Ugyanakkor a Tóra egy másik helyen azt mondja, hogy halálbüntetést is lehetővé tévő bűncselekmény esetében a pusztán egy szavazatból álló többség csak felmentő ítéletet hozhat, a bűnösséget

megállapító ítélet meghozatalához legalább két szavazatból álló többség kell, ezért a kollégiumot 23 főből állították össze. Egy városban 120 férfi lakosnak kellett élni ahhoz, hogy egy kis szanhedrint fel tudjon állítani. Ettől kevesebb lakos esetén csak 3 tagú kollégium működhetett.

Jeruzsálemben a Szentély fennállása idején három törvényszék működött. A hetvenegy tagú Nagy Szanhedrin hivatalos helyisége a Szentélyben, a faragott kövekből készült csarnokban volt. A két másik testület egyenként huszonhárom tagú. Az egyik hivatalos helye a templomcsarnok bejáratánál volt, a másiké a templomhegy kapujánál. A testületeket a közülük legtudósabb és legelőkelőbb bíró vezette. A hetvenegy testület fejét fejedelemnek nevezték. Minden szanhedrinben két jegyző is működött. A törvényszékek mellett hivatalnokok és szolgák is működtek, akik beidéztek, előállították a feleket, a rendet fenntartották és foganatosították a határozatokat.

A bírói képesítés feltételei

A hármas bírói kollégium tagja az lehetett,
 a, akinek nyílt esze, helyes ítélőképessége és alapos törvényismerete volt,
 b, aki szerény és szelíd volt, hogy a feleket kellő türelemmel hallgassa meg,
 c, aki mindenben elfogadta a törvény Istentől eredő voltát, s ebből következően ítéletét Isten nevében hozta meg,
 d, akinek pártatlan ítélkezését semmiféle gazdasági összeférhetetlenség nem befolyásolta,
 e, aki az igazságot tekintette a legfőbb ideálnak, és annak kiderítése legfőbb életcélja volt,

f, akinek társadalmi szereplése, jelleme tiszta, mind jogilag, mind erkölcsileg feddhetetlen volt.

A huszonhárom és hetvenegy kollégium tagjaival szemben további követelményeket támasztottak:

a, a Tóra teljes körű ismerete, az isteni tan kutatásában való jeleskedés,
 b, más tudományokban is kellő jártassággal bírjanak, így a gyógyászatban, matematikában, csillagászatban, a titkos tudományokban, jelmagyarázati varázslatban, továbbá több nyelvet beszéljenek,
 c, nem lehettek aggyastyánok, nem lehettek gyermektelenek,
 d, Izrael 10 törzsének királyai nem lehettek tagjai ezeknek a bíróságoknak,
 e, feddhetetlen zsidó családból kellett származniuk,
 f, a bírának semmiféle testi hibájuk nem lehetett.⁵

A megfelelő személyi feltételekkel rendelkező személy felavatással (szmichá) vált bíróvá. A hagyomány szerint a legelső felavatást Mózes végezte el Józsuén. A felavatás kézrátétellel történt, azaz a szigorú vizsga eredményes letételét követően a mester oktató és buzdító szavak kíséretében kezeit rátette a tanítvány fejére. A felavatott tanítvány a rabbi címet nyerte el, majd a felavatók a következő szavakat intézték hozzá: "Ezenel felavatottnak tekintünk, és felhatalmazást nyersz arra, hogy bíró és tanító legyél, büntető ügyekben döntsél."

A felavatást csak azok a férfiak végezheték, akik maguk is felavatottak voltak. Ezt az ordinációt vissza kellett tudni vezetni Józsuénak Mózes által történt felavatásáig. Különösen erre tekintettel a felavatás szertartását folytatni kellett a Szentély második

lerombolása után akkor is, amikor ezt az elnyomó hatalmak kifejezetten megtiltották.

A Talmud szerint Jehuda ben Bává a Bar Kochba felkelés utáni hadrianusi zsidóüldözés idején tovább folytatta a felavatást. A római törvények szigorúan megtiltották, hogy a zsidók rabbikat avas-

sanak, és átadják a fiatal nemzedék számára a háláchá továbbvitelének ősi jogát. A büntetés kollektív volt: "Halálfia legyen a felavatott és a felavató, a város, amelyben a szömjü bünt elköveték, romboltassék le, és a mezsgyekaróit tépjék ki a földből!" Jehuda két, hegyen fekvő város, Usá és

Sfárám szombatmezsgyái között, a senki földjén avatta rabbivá Méirt, Jehudát, Simont, Joszit és Nechemját. A római katonák rajtuk ütöttek, a tanítványokat a mester menekülésre biztatta. A hagyomány szerint a rómaiak addig nem indultak tovább, míg Jehudát háromszáz dárdadófésszel szítává nem lyuggatták (Szánhedrin 14.). A zsidó hagyomány nagyra becsüli Jehuda ben Bává önfeláldozó tettét. Úgy tartja, "ha ő nincs, a Tóra kiveszett volna Izraelből." A római terror azonban végül megszakította az ordináció történelmi folyamatát, így a büntetőjog területén megszűnt a hagyományok ápolása. A polgári ügyekben a kor rabbijai lehetővé tették fel nem avatott bírák ítélezését is polgári perekben, ha a szükséges ismeretekkel rendelkeztek, és a szükséges felhatalmazást erre megkapták.

A Szentély fennállásának idején Jeruzsálemben a bírakat a Nagy Szanhedrin nevezte ki. A legfelsőbb törvényszék tagjai bizalmi férfiakat küldtek ki az ország minden részébe azzal az írásbeli felhatalmazással, hogy azokat a személyeket nevezzék ki bíró-

nak a lakhelyükön, akik a törvényi rendelkezések folytán arra alkalmasnak mutatkoztak, és felavatták őket. Ezek közül a legkiválóbbak igényt tarthattak arra, hogy ha a templom bejáratánál székelő törvényszékben üresedés következett be, akkor ebben a kollégiumban alkalmazzák őket, majd innen juthattak tovább a Nagy Szanhedrinbe.

A törvénykezés hivatalos ideje

Mivel a bíróságok mind polgári, mind büntető ügyekben ítéleztek, az ügyek száma szükségessé tette, hogy a bíróság a hét minden napján tárgyaljon, kivéve azokat a napokat, amelyeken vallási okokból per nem volt tárgyalható. A babiloni fogásból történő hazatérés után Ezsdrás elrendelte, hogy csak azokon a napokon tárgyaljon a törvényszék, amikor a vidéki lakosság is nagy számban jelenik meg a városban, ezek hétfőn és csütörtökön voltak. Ezt később megszüntették, és visszaállt a napi tárgyalási rend.

A hivatalos órák a hármás és a huszonhármás bíróságokon a délelőtti órák voltak. Ez a reggeli istentisztelet végétől a nap hatodik órájáig tartott (a napot 12 órában számolva). A hetvenegyes kollégium üléseit a mindennapi reggeli áldozat idejétől az esti áldozat bemutatásának idejéig tartotta.⁶ Ülésein nem volt szükséges, hogy teljes létszámban jelen legyenek, elegendő volt, ha a rendes hivatali időben 23 bíró jelen volt. A többi bíró más ügyeit intézhette, de távozása előtt meg kellett győződnie arról, hogy eltávoztával marad-e összesen 23 bíró.

Büntető ügyet nem lehetett tárgyalni szombaton és ünnepek napján, továbbá a szombatot és az ünnepet megelőző napon. Büntető ügyeket csakis nappal volt szabad tárgyalni. A megkezdett büntető ügy tárgyalását az éj beálltával el kellett halasztani.

Polgári perekben csak az éjjeli kezdés volt tilos, a nappal megkezdett perben éjszaka is hozható volt döntés.

Jegyzetek:

1 Felhasznált irodalom: Bloch Mózes: A mózesitalmudikus bünvádi eljárás, Budapest, 1901; Biblia (Protestáns Biblia, a Magyar Bibliatanács kiadványa magyarázatokkal), Budapest, 1996.

2 A Talmud a zsidóság szóbeli hagyományokon alapuló jogrendszerének írásba foglalt gyűjteménye. A szóbeli tant tartalmazza, szó szerint tanulást jelent. A törvények nem rendezett gyűjteménye, inkább oktatáshoz használatos tananyag. Jelenti az elmélyedést, a Tóra tanulmányozását. Részei a Misna és a *Gemará*. Ezeket kezdetben nem volt szabad leírni, de mivel féltő volt, hogy feledésbe mennek, *Jehuda* rabbi (Jehuda Ha-nászi, Jehuda a fejedelem) Kr.u. 220 körüli időben összegyűjtötte, rendezte, leírta és kiadta a szájhagyományok alapján fennmaradt és rendszerezett jogi precedensek és vallási törvényt magyarázatok gyűjteményét. Lezárására Kr.u.500 körül került sor.

3 A 12. vers szerint viszont a papnak (singuláris) és a bírónak hozzák tudomására.

4 A hivatalnok kifejezéssel lehet valószínűleg a legjobban fordítani a szó többféle jelentését. Ezzel a szóval jelöli a 2Móz 5,6k a robotmunka felügyelőjét, az 5Móz 20,5 pedig a hadsereg tisztjeit. Ebből is láthatjuk, milyen tág jelentésköre van a szónak.

5 A hármás kollégium tagja lehetett felszemű, de a felsőbb bíróság tagja nem.

6 A reggeli áldozati bárányt napfelkeltekor vágták le, az estit pedig a nap kilencedik órájában, s áldozatul a tizedik órában mutatták be.